

Mislava Bertoša

Djeca iz obrtaljke : nametnuto ime i izgubljeni identitet :

(imena i prezimena nahoda u XIX. stoljeću),

Zagreb : Profil international, 2005.

Pri prvom susretu s naslovom knjige, a bez podnaslova – *nametnuto ime i izgubljeni identitet : (imena i prezimena nahoda u XIX. stoljeću)* – mnogi čitatelji ne bi uspjeli pretpostaviti o čemu je u knjizi riječ. Naime, autorica se poslužila, što svakako moram pohvaliti, rijetko rabljenom riječju *obrtaljka*, što je Parčičev termin iz 1869. godine, za prozorčić nahodišta koji se mogao obrnuti s ostavljenim djetetom prema unutra. Autoričina je namjera bila ispitati općejezične strategije po kojima su tvorena prezimena napuštene djece u tršćanskim nahodištima. Htjela je utvrditi, u doba kad je imenska formula u Italiji bila ustaljena i kao takva bila “javnim simbolom osobnog identiteta”, koliko su nahodi dobivali imena i prezimena koja su ih ostavljala na društvenoj margini. Namjera joj je bila “istražiti društvene i kulturalne motive nastanka upravo takvih a ne nekih drukčijih prezimenskih oblika i značenja” (str. 20). Nastanku knjige prethodilo je pomno istraživanje arhivske građe o tršćanskim nahodištima u tršćanskom Državnom arhivu, istraživanje hrvatskih radova o nahodištima u Šibeniku, Zadru i Dubrovniku te iščitavanje većega broja radova ne samo lingvističke prirode nego i povijesnih i socioloških studija ponajviše talijanskih te hrvatskih, njemačkih, engleskih i američkih autora.

Glavna su poglavlja u knjizi:

1. Uvod; 2. Napuštanje djece u XIX. stoljeću; Grad Trst i njegovo nahodište u XIX. stoljeću; 4. Imensko-prezimenski korpus iz tršćanskih nahodskih matičnih knjiga u XIX. stoljeću; 5. Fonološka razina analize; 6. Semantička razina analize; 7. Morfološka razina analize; 8. Stilistička razina analize; 9. Nahodska prezimena nakon ukinuća tršćanske obrtaljke; 10. Unutarjezična i izvanjezična motiviranost prezimenskih tvorbi; 11. Zaključci; 12. Dodaci; 13. Izvori, rječnici i literatura.

Premda je napuštanje djece pojava poznata u europskoj sredini od davnih vremena, autorica je izabrala devetnaesto stoljeće jer je ono u literaturi poznato i kao „stoljeće nahoda“, u kojem je katkad i do 40% rođene djece završavalo u brefotrofijima. U nas su takva djeca nerijetko dobivala imena poput *Mulac, Panjkrt, Nahod, Najdiš, Kopilić* itd.

Korpus koji je autorica prikupila dijeli se na veliku skupinu zadržanih imenskih formula i mnogo manju skupinu izmišljenih formula. Izmišljene su

formule mogle biti izmišljene u cijelosti ili djelomično, s poznatim imenom, a nepoznatim pa izmišljenim prezimenom. Umjetno stvorenih prezimena i imenskih formula bilo je 586 i upravo je tu građu autorica podvrgnula fonološkoj, morfološkoj, semantičkoj i stilističkoj analizi. Napuštanje djece bilo je tajno, anonimno, a nahodi su, kao što je već kazano, nerijetko dobivali izmišljena prezimena. Bilo je propisano da takva prezimena ne budu smiješna, no često su bila na neki način uočljiva pa su se njihovi nositelji odmah prepoznávali kao manje vrijedni pripadnici društva. Mislava Bertoša uočila je i analizirala bizarna prezimena. U potpoglavlju 6.2. *Ludički (fonološko-semantički) aspekt imenskih formula i njihov ambigvitet* analizira “ludičnost” unutar cjelovitih imenskih formula u kojima kao da se nadjevatelj poigrao riječima, često se referirajući na izvanjezične okolnosti koje su pratile dospjeće djeteta u nahodište. Jedan je od primjera imenska formula *Bastiano Basta*, nadjenuta četvrtomu po redu djetetu koje je jedne noći prihvaćeno u nahodište. Očito je da ih je na tome mjestu u jednome danu završavalo manje nego taj put.

Druga se vrsta “ludičnosti” skriva u višeznačnosti nekih prezimena unutar značenjskog sustava jednog jezika, ali i u dvama jezicima. Naime s obzirom na svoje leksičko podrijetlo neka su prezimena mogla pripadati različitim jezičnim sustavima i u svakom od njih imati različito značenje (npr. *Brigita Brutter* od tal. *Brutto* = ružan ili njem. *Brut* = vrijeme ležanja; rod, potomci).

Bertoša nadijevanje prezimena nahodima promatra i kao socijalnu i povijesno uvjetovanu pojavu pa zato na početku opisuje sam fenomen napuštanja djece, motive zbog kojih su roditelji ili majke ostavljali djecu u nahodištima te pojavu nastanka brefotrofija u Europi, njihovu funkciju i svrhu. Neki od razloga velikoga broja nahoda jesu epidemije, siromaštvo, visok mortalitet i izvanbračna rođenja. Kako bi se ostavljena djeca zbrinula, carica Marija Terezija osnovala je tršćansko nahodište godine 1769. Tada je dekretom određeno da se izgradi nova bolnica-hospicij, gdje su se trebala prihvaćati i napuštana djeca i trudnice. Kako djeca ne bi bila ostavljena pred vratima bolnice, radi njihove sigurnosti, godine 1794. konstruirana je obrtaljka.

Djeci je u nahodištima na dva načina kreiran njihov brefotrofijski identitet – tjelesnim označivanjem i nadijevanjem prezimena. U tršćanskim su nahodištima djeca označivana svojevrsnom tetovažom koja se ucrtavala na nadlakticu, a kojom su ona doživotno bila obilježena kao nahoćad. Sama svrha tjelesnoga obilježivanja bila je zaštita i osiguranje određenih privilegija koje im je društvo pružalo, a ne njihovo vrijeđanje i ponižavanje. Što se tiče kreiranja identiteta nadijevanjem prezimena ili cjelovite imenske formule, ono je bilo prijeko potrebno jer je dvočlana imenska formula bila obvezatna kao identifikacijski znak svakog čovjeka, pa je trebalo odmah po primitku bezimenoj dje-

ci izmisliti imensku formulu kako bi se ona mogla krstiti. Među ostavljenom djecom bilo je i blizanaca. Uglavnom se pazilo da dobiju isto prezime, pa je time njihova bratska ili sestrinska vezanost sačuvana, no ona je na neki način bila i dokidana time što blizanci nikad nisu bili slani na dojenje u istu obitelj.

Kako bi se jezično analizirale imenske formule, bilo je potrebno utvrditi kojim je jezičnim sredstvima raspolagao Trst tijekom 19. stoljeća. Tršćanska je jezična situacija vrlo specifična. Nacionalna i vjerska heterogenost, velika demografska mobilnost i dnevne migracije s jezično i kulturno različitih područja uvjetovali su da su plurilingvizam i diglosija u Trstu u 19. stoljeću bile uobičajene pojave. U svakodnevnoj komunikaciji između govornika različitih jezika ostvarivala se kontaktna *lingua franca*. Pojednostavljeno kazano, unutar gradskih zidina stanovništvo je govorilo talijanski, i to tršćanski dijalekt, a izvan zidina “slavenski” jezik. Kako je Trst bio u sklopu Austro-Ugarskoga Carstva, jezičnoj slici u 19. stoljeću treba dodati i njemački kao službeni jezik. Leksičkim i tvorbenim elementima tih jezika nastajala su imena nahoda.

Kao što je već kazano, autoričina je namjera bila istražiti općejezične strategije po kojima su tvorena prezimena napuštene djece iz tršćanskih nahodišta. Zbog toga je njihove imenske formule analizirala na fonološkoj, morfološkoj, semantičkoj i stilističkoj razini. Na fonološkoj razini promatrane su strategije izmišljanja prezimena prema fonemskim sljedovima iz osobnih imena nahoda (npr. osobno ime *Rosina* → prezime *Rosmer*) i fonološki postupci koji su sudjelovali u toj izvedbi. Inače, izmišljanje prezimena slaganjem asemantičnih fonemskih sljedova nije bila osobito česta strategija onomastičkih izmišljaja.

Kako je najveći broj nahodskih prezimena imao relativno jasno leksičko značenje, na semantičkoj razini analize autorica je prema značenjima klasificirala prezimena u semantička polja i njihova brojna potpolja. No velik je dio prezimena bio polisemičan ili je neko prezime moglo pripadati različitim jezicima (npr. prezime *Golli* < hrv. ‘gol’ ili tal. *gola* ‘grlo’). Semantički gledano, najviše je prezimena u vezi s okolnostima napuštanja i prihvaćanja nahoda u brefotrofij. Npr. *Domenico Denari* nađen je *con ½ carta di danari*, *Natale Natalin* ostavljen je 24. 12., a kršten 25. 12., *Dorotea Dopo* (tal. *Dopo* = poslije, nakon) bila je pronađena u obrtaljci pola sata nakon ponoći¹.

Na morfološkoj razini analizirana su morfološka i tvorbeno obilježja izmišljenih prezimena. Sva su izmišljena prezimena najprije podijeljena na nederivirana i derivirana. Među nederiviranima dvije su skupine: (1) jednostavna prezimena – sastavljena iz jednog korijena, i (2) složena prezimena – sastavljena iz dvaju korijena. Takva, nederivirana prezimena nikad nisu bila jezično hibridne složenice, za razliku od izvedenih prezimena koja su nerijetko bila

¹ Navedeni su primjeri s 132. i 133. stranice.

hibridna. Velik je broj prezimena bio specifična oblika zbog postojanja neobičnih sufiksa, infiksa, rodne obilježnosti ili jezično hibridnih kombinacija u kojima je korijen iz jednoga jezika, a sufiks iz drugoga (npr. *Vuker*: hrv. ‘vuk-² + njem -er). Kako su sufiksi glavni tvorbeni elementi koji onimima daju identitet prezimena, autorica donosi sve potvrđene sufikse i razvrstava ih u dvije skupine. U prvoj su skupini sufiksi koji su i inače uobičajeni i potvrđeni u prezimenima grada Trsta i njegove okolice. S obzirom na jezično stanje u toj regiji među uobičajenim sufiksima brojčano prevladavaju oni iz talijanskoga jezika, a njemački i slavenski sufiksi dolaze u manjoj mjeri. Bez obzira na jezično podrijetlo zajedničko im je da su većinom bili deminutivni (npr. tal. *-ella*, *-otto*, slav. *-izh*, *-ich* itd.). U drugoj su skupini neobični sufiksi, tj. oni koji nisu potvrđeni na tom području ni u fonetskom ni u grafijskom obliku, npr. *-ley* (prezime *Giuriley*), *-ok* (*Emok*), *-aif* (*Staiif*), *-iten* (*Galleriten*), *-nu* (*Misnu*) itd.

Na stilističkoj se razini analizira cijela imenska formula, tj. odnos osobnog imena i prezimena. Uočeno je da je prezime u najvećem broju slučajeva započinjalo istim fonemom ili fonemskim skupom kojima je počinjalo i osobno ime (primjerice *Carlo Crown*; *Elisabetta Eldorado*). Osobna imena i prezimena svojim su »semantičkim i morfološkim obilježjima bitno utjecali jedno na drugo«. Također je vrlo čest bio odnos izosilabičnosti, tj. broj slogova osobnog imena i broj slogova prezimena vrlo su često bili jednaki.

U potpoglavlju 11.2.2. *Makrosocioantroponomastička perspektiva: uloga nahodskih prezimena u društvenom kontekstu XIX. stoljeća* autorica promišlja u kolikoj su mjeri nahodska prezimena uistinu prezimena. Naime, prezimena se definiraju kao antroponimijska kategorija sa svojstvima stalnosti, nasljednosti i nepromjenjivosti. Činjenica je da nahodska prezimena nisu naslijeđena, nego izmišljena. Također, s obzirom na to da je smrtnost novorođenčadi primljene u brefotrofij zbog raznih bolesti bila izrazito visoka, mogućnost da budu nasljedna bila je vrlo malena. Kako je postojala potreba za velikim brojem prezimena, stalno su izmišljena nova, pa se taj prezimenski sustav ne može smatrati završenim, nego upravo suprotno – otvorenim, za razliku od prezimena pripadnika ostalih socijalnih skupina, čije se formiranje davno završilo. Zbog svih tih značajki nahodskih prezimena autorica zaključuje da ona »više nalikuju jednoj drugoj antroponomastičkoj kategoriji, a to je nadimak« (str. 227). No s obzirom na njihovu društvenu funkciju, koja je jednaka kao u “pravih” prezimena – identifikacija i društveno-pravna legalizacija, oni su uistinu prezimena.

Knjizi su priloženi i cjelovit popis imena i prezimena prihvaćene djece, abecedni popis izmišljenih prezimena te abecedni popis izmišljenih imenskih formula (samo za godine 1847–1848).

Djeca iz obrtaljke važan su doprinos hrvatskoj sociologiji i lingvistici jer je, analizirajući fenomen nahoda, uvjete napuštanja i prihvaćanja djece u Trstu i utvrđujući prema dostupnima administrativnim podacima podrijetlo te djece, autorica pokazala kako su u tršćanskom nahodištu uz djecu iz samoga Trsta, iz sela njegove okolice, iz drugih talijanskih gradova, iz austrijskoga dijela Furlanije, Kranjske, Goričke i Štajerske, bila zbrinuta i djeca iz Istre i Kvarnera. Zbog toga će knjiga Mislave Bertoše biti nezaobilazan izvor budućim hrvatskim istraživačima, i sociolozima, i onomastičarima.

Za nastanak ove knjige zaslužni su i recenzenti Josip Bratulić, Vladimir Skračić i Petar Šimunović, koji su knjigu pohvalili. Petar Šimunović o njoj je napisao: »Ona, premda ne istražuje pretežito imena i prezimena hrvatske antroponimije, predstavlja važan doprinos hrvatskoj antroponomastici.« (str. 8). Naravno, zasluge za knjigu ponajviše idu samoj autorici. Da bi se mogla upustiti u rješavanje postavljenoga zadatka, autorica je uložila mnogo vremena u upoznavanje potrebne sociološke, historiografske i lingvističke literature te u temeljito i uporno pretraživanje arhivske građe. Na temelju njezine analize te interdisciplinarnošću i primjenom besprijekorne metodologije Mislava Bertoša napisala je znanstveno utemeljeno djelo koje će, vjerujem, biti uzor mnogim znanstvenicima.

Ankica Čilaš Šimpraga